

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2021

Tuğba DEMİRCAN

Doktora Öğrencisi, Gazi
Üniversitesi/Türkiye

tugba.demircan@gazi.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8741-4470>

Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında Yer Alan İslami Unsurların Din ve Toplum İlişkisi Bağlamında Değerlendirilmesi

*An Evaluation of the Islamic Elements in the
Turkistan/Turkmen Sahara Copy of the Book of Dede
Korkut in the Context of the Relationship Between Religion
and Society*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 13.03.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 23.04.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2021

Atıf/Citation

Demircan, Tuğba (2021). Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında Yer Alan İslami Unsurların Din ve Toplum İlişkisi Bağlamında Değerlendirilmesi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5 (1), s. 654-672. DOI: 10.34083/akaded.896118.

Demircan, Tuğba (2021). An Evaluation of the Islamic Elements in the Turkistan/Turkmen Sahara Copy of the Book of Dede Korkut in the Context of the Relationship Between Religion and Society. *Journal of Academic Language and Literature*, 5 (1), p. 654-672. DOI: 10.34083/akaded.896118.

<https://doi.org/10.34083/akaded.896118>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

İnsan, sosyal bir varlık olması sebebiyle toplumsal bir yaşama gereksinim duyar. Din, insanın ihtiyaç duyduğu toplumsal yaşamın en önemli belirleyicilerinden biridir. İslamiyet, inanç esasları ve başlıca ahlak prensipleri ile içtımı bir yapı ortaya koymaktadır. Türkler, tek Tanrı inancına ve sahip oldukları ahlak düzenine uygun düşmesi nedeniyle kendi istek ve iradeleriyle İslam dinini kabul etmişlerdir. Dede Korkut Kitabı'nda, eski Türk inanç sisteminin yanı sıra İslam dinine dair ayrıntılı bilgiler izlemek mümkündür. Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası bu anlamda dikkate değer bir içeriğe sahiptir. Çalışmada, nüshada yer alan İslami unsurların din ve toplum ilişkisi bağlamında nasıl bir görünüm arz ettiklerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, dinin temel yapısında bulunan inanç, ibadet ve ahlak esasları çerçevesinde yorumlanmıştır. Bu aşamada, Dede Korkut Kitabı'nın bir bütün olduğu düşüncesinden hareketle diğer boylara ait örneklerden de faydalanılmıştır. Nüshada yer alan İslami unsurlardan hareketle yapılan incelemeler, İslamiyet'e geçiş sürecinin toplumsal yorumunu ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Kitabı, Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, İslamiyet, Din, Toplum.

Abstract

As human is a social being, they needs a social life. Religion is one of the most important determinants of social life that human needs. Islam reveals an internal structure with the principles of faith and the main principles of morality. The Turks adopted the religion of Islam of their own volition and will, because it suits to with the belief in one God and the moral order they had. In the book of Dede Korkut, it is possible to follow detailed information about the religion of Islam as well as the old Turkish belief system. The Turkistan / Turkmen Sahara Copy has remarkable content in this sense. The aim of the study was to reveal how the Islamic elements contained in the copy look in the context of the relationship between religion and society. In this respect, the Turkistan/Turkmen Sahara copy has been interpreted within the framework of the principles of faith, worship and morality found in the basic structure of religion. At this stage, based on the idea that the book of Dede Korkut is a whole, examples of other narratives were utilized. Investigations based on the Islamic elements contained in the copy revealed the social interpretation of the transition process to Islam.

Keywords: The book of Dede Korkut, The Turkistan / Turkmen Sahara Copy, Islam, religion, society.

Giriş

Yaradılışı gereği sosyal bir varlık olan insan, dayanışma içinde yaşayacağı bir topluma ihtiyaç duyar. Birlik ve beraberlik içinde yaşamayı mümkün kılan ilke ve değerler ise büyük ölçüde inanç ekseninde şekillenmektedir. İnanç, ibadet ve ahlak sistemi olarak tanımlanabilen dinin toplumsal yapıyı biçimlendirmesindeki etkisi, bu iki kavramın beraber düşünülmesini de zorunlu kılmaktadır.

“Din, kutsalla ilgili inançlar ve amellerden oluşan tutarlı bir sistemdir. Bu inançlar ve ameller, kendilerine inanan bütün insanları tek bir manevi toplum halinde bir araya getirir.” (Durkheim, 2005, 67). Din ve toplum arasındaki ilişkiler, hem dinin hem de toplumun doğası için temel ve asli bir nitelik taşır. Toplumlar, sahip olduğu değerler, teşvik ettikleri bireysel ve toplumsal güdüler, ilham ettikleri, yasakladıkları ve kendileriyle inanç, tutum ve davranışların inşa edildiği ve korunduğu ideallerle vasıflandırılırlar. Din, bu toplumsal ilişkiler olmaksızın çok zor tanımlanabilen bir fenomendir. Dinin toplumsal yaşam, bireysel tutumlar ve kolektif eylemler için sunduğu buyruklar (Coşkun, 2005, 23) aynı inancı paylaşan insanlar tarafından ortak bir sorumluluk duygusuyla yerine getirilir. Bütün kaynağını cemiyetten alan bu duygu ancak ahlaki bir varlık için söz konusu edilebilir. Ahlaki varlık, sosyal bir varlıktır (Güngör, 1997, 134). Fertler, toplumdan ilham almadığı sürece ahlaki gevşeklik içinde bulunur. Toplum ise ahlaki bir bağlılığa ve sağlamlığa sahiptir. Düşündüğüne inanır, inandığı şeyi irade eder, irade ettiği şeyi kutsal sayarak bunun karşısındaki şeyleri reddeder (Ziya Gökalp, 1981, 56). Türkler, henüz İslamiyetle tanışmadan kurdukları ahlaki yapı sayesinde tek Tanrıya inanmış, milli ve insanî duygularla tarih sahnesine çıkmışlardır (Çetin, 2018, 23). Cesaret ve dürüstlük üzerine kurulu ahlak düzenleri sayesinde hakka saygılı, doğruya hürmetkâr bir cemiyet teşkil etmiş olan Türkler (Kafesoğlu, 1998, 348) tek Tanrı inancı ile birlikte cennet cehennem inancı ve gaza cihat anlayışının kendi dünya görüşlerine uygun düşmesi sebebiyle İslam dinini kabul etmişlerdir (Güngör, 1999, 68). Türklük ve İslamiyet birbirini tamamlayan özellikler arz etmesi nedeniyle de X. asırdan itibaren bu iki unsur birlikte anılmıştır (Çetin, 2018, 24).

Dede Korkut Kitabı'nda, eski Türk inançlarının İslami inanca dönüşme safhasının zihniyet, ruh, çağrışım, tecrübe ve algılamalarına anlatım kazandırmış edebî anlatılar yer alır (Günay, 1998, 4). İncından büyük kuvvet bulmuş bir milletin hikâyeleştiği (Banarlı, 2001, 410) bu eserlerde Müslümanlığın temellerine dayanan inanışlar, İslam menkıbeleri, İslam tarihi ile ilgili kişi ve unsurlara ait ayrıntılı bilgiler izlemek mümkündür (Gökyay, 1973, 272). Türk milletinin müşterek dehasının ve zevkinin eseri olan bu anlatılar, yüksek insanî vasıfları, duyguları, faziletleri ve meziyetleriyle Türk milletinin millî ve sosyal hayatının renkli ve teferruatlı bir tablosunu aksettirir (Ergin, 1969, IX). Bugün hala türlü yansımalarıyla güncelliğini muhafaza eden bu eser, geçmiş ve gelecek arasında bir kültür köprüsü

kurarak din ve toplum ilişkileri bağlamında Oğuzların yaşantısına dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Çalışmada, Dede Korkut Kitabı'nın yakın zamanda ortaya çıkmış olan "Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası" ele alınmıştır. Konunun bütüncül bir bakış açısıyla sunulabilmesi amacıyla Dede Korkut Kitabı'nın diğer boylarına ait örneklere de başvurulmuştur. Nüshanın incelenmesinde Metin Ekici'nin hazırladığı "Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi"¹ adlı eser ana kaynak olarak kullanılmıştır. Türkmenistan'ın Günbed şehrinde bulunan yeni nüshanın dil özellikleri, 17-18. yüzyıllara ve Güney Azerbaycan sahasına ait olduğunu göstermektedir (Ercilasun, 2019, 9-11). Nüsha, içerdiği kültür öğeleriyle eski Türklerin inanç dünyasının hala hafızalarda korunduğu, İslami ve tasavvufi kavramların iç içe olduğu bir sosyo-kültürel ortamda yazıya geçirildiğini düşündürmektedir (Shahgoli vd., 2019, 156).

Dede Korkut Kitabı'ndaki anlatılar, Oğuzların dünya görüşlerini, hayat felsefelerini, adet, inanış ve yaşayış tarzlarını yansıtan son derece gelişmiş edebî metinlerdir (Ercilasun, 2019, 642). Bu metinlerde, eski Türklerin inanç sistemine dair unsurları içinde barındıran aynı zamanda İslamiyet'e geçiş döneminin mahiyetini anlamamıza olanak sağlayan pek çok unsur yer almaktadır. Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası da bu anlamda özel bir içeriğe sahiptir. Eserin başlangıcı sayılabilecek ilk soylamalarda ağırlıklı olmak üzere, eser dinî-tasavvufi kavramlar yönünden dikkate değer bir zenginliktedir. Bu özellikleriyle de eserin asıl konusu olan "alplık/yiğitlik ülküsü"nü onaylayan aynı zamanda dönemin düşünce ve kültür ortamıyla uyumlu anlatım öğelerini barındırmaktadır (Shahgoli vd., 2019, 165). Nüshada yer alan İslami unsurların din ve toplum ilişkisi bağlamında nasıl bir görünüm arz ettiklerinin ortaya çıkarılması çalışmanın amacını teşkil etmektedir. Bu doğrultuda yapılan tespit ve değerlendirmelerle İslam dininin Oğuzların toplum hayatına yansımaları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Toplum hayatında bir dini anlamak için onun oradaki etkilerini incelemek gerekmektedir. Bu bakımdan toplum içerisinde din, faaliyet halinde incelenmeli ve bu çerçevede dinî aidiyetin meydana getirdiği duygular ortaya çıkarılmalıdır. Aynı şekilde dinî fiillerin ve ritüellerin incelenmesi de oldukça önemlidir (Günay, 2012, 234). Bu bağlamda İslam dininin Oğuzların toplumsal yaşamına etkisi dinin temel yapısında bulunan inanç, ibadet ve ahlak prensipleri dikkate alınarak incelenmiştir.

¹ Ekici, Metin (2019), Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi. İstanbul: Ötügen Neşriyat.(Makalede verilen sayfa numaraları bu esere aittir.)

Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında Yer Alan İslami Unsurların Din ve Toplum İlişkisi Bağlamında Değerlendirilmesi

Din, 1) bir ifadenin hafızalarda muhafaza edilmesi 2) daima hatırdta tutulan bu fikrin kabul edilmesi 3) doğruluğu tasdik edilen fikir istikametinde hareket ve icraata geçilmesi ve nihayet 4) fikrin doğruluğuna yapılan itirazlara karşı çıkma temayülü ve imkânı olmak üzere dört inanç tabakasını kapsamaktadır (Kurtkan, 1985, 9). Türklerin kendi irâde ve arzuları ile İslam dinine kitleler halinde girmeleri X. asırda vuku bulmuştur (Turan, 1969, 150). Başta mukaddimedede olmak üzere Dede Korkut Kitabı'nda "Allah ve Peygamber İnanıcı, Namaz, Kur'an, Hac, Şehitlik" gibi dinî öğelerin vurgulanması, İslam inancının benimsenme sürecine hizmet etmektedir. Bu sürecin olumlu ilerleyişindeki en önemli etken ise Türklerin kendilerine mahsus karakterleri, dünya görüşleri ve ahlak anlayışlarıyla İslam inancının doğruladığı eylemlerin bütünleşmesi olarak kendini göstermektedir. Bu sebeple İslam'ın inanç ve ahlak esaslarının yanı sıra dini pratiklerinin de toplumsal anlamının araştırılması önemli görülmüştür. Bununla, nüshanın ait olduğu 17. yüzyılın dini anlayış ve yaşayışının metne yansımaları da açığa çıkmaktadır.

Bütün varlığın sırrı ve hikmeti, Tanrının iradesi ve bilgisi dâhilindedir. Türklerin ilk yazılı belgesi olan Orhun Abidelerinde Tengri adı, Tanrı veya o dinin en yüksek varlığını karşılamak üzere kullanılmıştır. Tanrı; yaratan, yaşatan, öldüren yüce varlıktır (Tanyu, 1980, 15,27). Bu manasıyla İslam dinindeki Allah inancıyla tam bir uyum içindedir. İslami tesirler ve İslami esaslar içinde olmakla beraber Dede Korkut Kitabı'nda Tanrı adının da kullanılışı bu manada önem kazanmaktadır (Tanyu, 1980, 80). Bütün ibadetlerin özünde Allah'ı anmak ve hatırlamak, O'na olan bağlılığı dile getirmek yer alır. Dede Korkut Kitabı'nın temelini teşkil eden mukaddimenin besmele ile başlamasında Allah'a iman ilk somut ifadelerine rastlanırken bütün anlatıların da "Allah Allah demeyince işler düzelmez." (Ergin 1969) öğretisi ile yoğrulduğu görülür. Dirse Han'ın, Uruz'un, Deli Karçar'ın ve Deli Dumrul'un ağzından dökülen "Tanrının birliğine yoktur güman" sözleri toplumsal zihniyette yer eden bu inancın bir ifadesidir (Ergin, 1969, 24,43,66,124). Orhun Abidelerinde geçen "Yukarıda Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye..." (Ergin, 2002, 13) sözlerinde tek Tanrı inancındaki birliğe dayalı bir nizam anlayışının varlığını görmek mümkündür. İslam dininin aşladığı tevhit hissi ve idrakinin cemiyette yaygınlaşması da aynı şekilde sosyal gelişmeye büyük ölçüde hizmet vermektedir (Kurtkan, 1985, 126). Nüshada geçen "Ağız açıp bir Allah'ın adını kimler anmaz" (s.157) söylemi ile cemiyetin bütün fertleri aynı değerler etrafında birleşmeye davet edilmektedir.

Anlatıların sonunda Dede Korkut'un dualara yönelişi ve sıkışık durumlarda kalan Oğuz kahramanının Tanrı'nın birliği ve yüceliğini anarak yalvarıp yardım isteyişi; âlemleri, kâinatı ve insanı yoktan yaratan Tanrıya olan inançlarını ifade

etmesi bakımından dikkate değerdir (Tanyu, 1980, 80). Türklerin inandığı tek Tanrının kâinatın ve mahlûkatın hâliki olması, bütün hâdiselere ve insan fiillerine hâkim bulunması sıfatlarının İslam'daki Allah inancında karşılığını bulması(Turan, 1969, 150) anlatılarda kendini göstermektedir. Nüshada Allah'ı anmak, O'nu dost edinmek, O'nun dostluğuna sığınmak Dede Korkut'un dualarında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Nüshada, insanın başkalarıyla olan münasebetleri sonucu ortaya çıkan yalnızlık², kibir ve kendini bilmezlik³, iftira, fitne⁴ ve namertlikten⁵ Allah'a sığınılmıştır. Böylece Allah'ın rıza göstermediği kötü huy ve davranışlar yine O'nun yardımı ile bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bu durum, ahlaki boyutta bir mücadelenin varlığından da haber vermektedir. 14. soylamada geçen şu ifadeler hayır ve yardımın da yalnızca Allah'tan beklendiğini göstermektedir:

*Güveneceksen yerde gökte bir Allah'a güven,
Dayanacaksan Allah'a dayan
Allah'ına güvenen yumruk vursa, koca dağları yıkar
Evvel Allah, sonra Allah dost olarak yardım etsin (s.186)*

Kur'an'da "Kim Allah'ı, peygamberini ve iman edenleri veli edinirse bilsin ki Allah'tan yana olanlar mutlaka galip geleceklerdir." (Mâide Sûresi 55/56) ayetlerinde belirtildiği üzere Müslümanlar için birinci derecedeki dostluk makamı Hak Teâlâ'ya aittir. Ayette bu dostluğa riayet edenler mutlak bir galibiyetle müjdelanmaktadır. Alplık ve yiğitlik ülküsünün hâkim olduğu bu nüshada Allah'ın dostluğundan sıklıkla bahsedilmesi, alpların şecaatinin başlıca kaynağını da bize göstermektedir. Söz konusu ayetler, Allah'ın dostluğunu kazanmanın O'nun dostunu dost edinmek ve Allah yolunda sarf etmekle mümkün olduğu ile tamamlanmaktadır. Soylamalar boyunca Hz. Muhammed, Hak kitabı okuyan imamlar, derviş ve erenler hürmetle yüceltilmiş, cömertlik telkinleriyle tıpkı Hz. İbrahim gibi Allah'ın dostluğuna erişmek murat edilmiştir.

*Ak ekmeği bol, sofrasındaki varını Hakk yolunda kimler vermez
Ekmeğini paylaşan İbrahim-i Halilullah gibi cömert gerek (s.157)*

Peygamber inancı İslam'ın ayırt edici müesseselerinden biridir. Bunun birinci sebebi, vahiy meselesi ve peygamberin örnek bir şahsiyete sahip olmasıdır. Onu kabul etmemek veya önemsememek vahiy kavramını da ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla Allah inancıyla başlamış sistemin çökmesine neden olur. Din, peygamber sayesinde insani, sosyal, kültürel ve tarihi bir müessese halini almakta ve bir bakıma peygamber vasıtası ile gökten yere inip topluma karışmaktadır (Sezen, 2015, 33). Dinin getirdiği tüm sorumluluklar vahiy yoluyla peygambere ve oradan fert ve

² 3. soylama s. 159

³ 7. soylama s. 173

⁴ 10. soylama s. 180

⁵ 20. soylama s. 196

cemiyet hayatına yansımaktadır. 3. soylamada yer alan “*Güzel yüzlü Muhammed dinin başı*”(s.159) söylemi, Hz. Peygamberin ve bildirdiklerinin kabulüne işaret etmektedir.

Dede Korkut Kitabı’nda, “*Tanrı dostu din ulusu Muhammed*”i anmak öne çıkan davranışlar arasındadır (Ergin, 1969). “Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun.”(Ahzap/56) ayetiyle inananlar Hz. Muhammed’i anmakla sorumlu tutulmuşlardır. Peygamber ile manevi anlamda irtibatı temin eden bu davranış Allah’a da yakın olmak için de elzemdır. 9. soylama, bu hissiyattan uzak duranlar karşısında toplumun nasıl bir kontrol mekanizmasına dönüşeceğinden haber vermektedir:

*Arı dinli, güzel yüzlü Muhammed’e ilgisiz bakan,
Asi olup bu dergâhtan sürülmez mi?
Yeri, göğü yaratan bir Allah’a ilgisiz bakan,
Dedem der; ecelsiz zor ölümle yüzleşmez mi?* (s.179)

Bu ifadelerde, Allah’a ve peygambere sorumsuz davranmanın müeyyidesinin toplumun dışına itilmek olduğu ima edilirken yaptırım gücünü artırmak için toplumun manevi lideri Dede Korkut’un bu kimselerin zor ölümle yüzleşeceği sözü de hatırlatılmıştır. Bu kimselerin toplum tarafından dışlanmasına peygamberin üstün ahlakından nasipsiz olmaları sebep gösterilebilir. Peygamber, ahlak ve davranışları ile İslam inancının müşahhas örneği ve ümmetinin rehberidir. Bu sebeple, doğru yoldan ayrılmamak için edilen dualar onun ismiyle tamamlanmaktadır.

*Bu dünyada Kur’an’dan, ahirette imandan,
Güzel yüzlü Muhammed’in yüzünü görmekten
Nasipsiz bırakmasın.*(s.186)

Dede Korkut Kitabı’nda salavat getirmek, onun manevî şahsiyetini anmanın yanında dünya ve ahiret hayatına dair işlerin yoluna koyulması için bir yardım çağrısı vazifesi görür. Duaların kabulü ve günahların affında onun şefaatine sığınırken zor durumlarda yine onun adı zikredilir. O, kendisine sığınılan bir şefaatchi, düşmana saldırmadan önce bir yardımcıdır (Gökyay, 1973, CCLXXXVI). Begil Oğlu Emen Boy’unda “*Muhammed dini yoluna savaşayım*” sözü Hz. Muhammed’in yoluna baş koyulduğunun en belirgin ifadesidir (Ergin, 1969, 13). Bu muhabbetin kaynağını Hz. Muhammed’in ümmetine olan düşkünlüğünden aldığı söylenebilir. Nitekim ilk soylamada Miraç’tan dönen peygamberin ilk olarak rahmet ve şefaet etmek için ümmetiyle konuştuğu konu edilmiştir. Miraç’la birlikte Hz. Muhammed’e beş vakit namaz farz kılınmış ve Bakara Suresi’nin son iki ayeti hediye edilmiştir. Nüshayı başlatan ilk ifadeler peygambere ve onun aracılığıyla ümmetine verilen bu sorumluluktan bahsetmektedir.

*Hakk Tealâ gökten Kur'an'ı indirdi
Arı dinli Muhammed'e okusun diye” (s.156)*

“Oku” emriyle başlayan Kur'an'ı bilmek, idrak etmek ve onun yol gösterdiği ölçüde yaşamak inananlara kesin olarak emredilmiştir. Kur'an'dan maksat mücerret okumak değildir. Kur'an'ın manası düşünmek, amel etmek üzere onu hatırda tutup ezberlemek ve her ayetin hakkını vererek gözetmeye riayet etmektir (Gazalî, 1980, 158-159). 2. soylamada bu inancı tasdik eden şu ifadelere yer verilmiştir:

*Allah ilmi arı Kur'an'ı açıp kimler okumaz
Okuduğunu dosta doğru okuyan, bu dünyada âlim gerek (s.157)*

Bununla Kur'an'ı okuyanın, okuduğunu doğru izlemesi ve bu dünyada insanın bilgili ve bilinçli olmasının gerektiği anlatılır (Azmun, 2019, 67). Kur'an'ın muhtelif sure ve ayetlerinde insanın özel yaşamından sosyal sorumluluk ve ödev şuuruna uzanan boyutlarını izlemek mümkündür. Bu ayetlerde inanmış bir toplum için namaz kılmak, zekât vermek, iffetli olmak, yararsız ve boş işlerden uzak durmak, emanete sahip çıkmak ve sözünde durmak gibi toplum hayatı için oldukça önemli hususların altı çizilmektedir (Özafşar, 2007, 134-135). Kur'an'ın bunları yerine getirmekle sorumlu tuttuğu yegâne varlık insandır. Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında yer alan ahlaki öğretiler, Oğuzların ahlak yapısıyla Kur'an'ın emir ve yasakları arasındaki uyumu ortaya çıkarmaktadır. Dünya hayatında namusuyla yaşamının gerekliliği nüshanın birçok yerinde doğruluk, dürüstlük, iffet, güvenilirlik gibi insana şeref ve haysiyetli olmayı öğütleyen “mertlik”⁶ kavramı üzerinden anlatılmıştır. Bunun yanında çalışkanlık ve yararlılık⁷, sözünde durma⁸, kanaatkârlık⁹, büyüklere hürmet etmek¹⁰, öfkesine sabretmek¹¹, kibir ve bencillikten uzak durmak¹², harama el uzatmamak¹³, sila-ı rahimi terketmemek¹⁴ gibi daha pek çok ahlaki davranış nüshada yer almaktadır. Türk aile yapısına dair anne baba, evlat ve karı-koca ilişkileri hakkında ele alınanlarla beraber tüm öğütlenenler, Oğuzların İslamiyet öncesinde şekillenen ahlak düzeninin Kur'an'da emredilenlerle kesişen pek çok yönünü ortaya çıkarmaktadır.

İnsanların inandıkları kutsal metin karşısında sorumluluk üstlenmesi, onları metnin taşıdığı mananın bir parçası haline getirmektedir (Tatar, 2014, 78). İslam

⁶ 10. soylama s.180, 11. soylama s.181-182, 12. soylama s.183

⁷ 6. soylama 164-167, 19. soylama s.195

⁸ 1. soylama s.155, 13. boy s.201

⁹ 9. soylama s. 179

¹⁰ 3. soylama s. 159, 18. soylama s. 193

¹¹ 22. soylama s. 198

¹² 6. soylama s. 167, 7. soylama s. 173

¹³ 10. soylama s.180, 13. soylama s. 185

¹⁴ 18. soylama s. 192-194

inancına sahip olanların da sorumluluklarını gereğince yerine getirebilmek için ilk olarak Kur'an'a nasıl yaklaşacağını bilmesi gerekir. 3. soylamada geçen “*Ayet ayet arı Kur'an dinin temeli*”(s.159) ifadesi “Kur'an'ı tane tane, hakkını vererek oku”(Müzemmil/4) ayetini akla getirmektedir. Vahiy indiği zaman Hz. Muhammed'in onu ashabına kelimeleri sayılacak kadar açık bir surette okuduğu bilinmektedir. Bu, Kur'an'ın fazlalık veya eksiklik olmadan öğrenilmesi için dikkatle uyguladığı bir yöntemdir. Vahyin başka kelimelerle değiştirilmemesi için de kâtipler tutup kâğıt ve deri parçalarına yazdırmıştır. Osman ibni Affan, bu dönemde Kur'an'ın her ayetinin titizlikle yerli yerinde yazılmasına öncülük yapmış bir isimdir (Tancî, 2011, 389). Mukaddime'de “*Tanrı ilmi Kur'an güzel. O Kur'an'ı yazdı düzdü, ulemâlar öğreninceye kadar bekledi biçti, âlimler sultanı Osman Affan oğlu güzel.*”(Ergin, 1969) ifadeleri geçmektedir. Bununla, Hz. Osman'ın şahsında Kur'an'ın her ayetinin hakkının gözetilmesi gerektiği mesajı verilmiştir. Nüshada Kur'an okumaya dair yer alan diğer bir ifadeyle de bu sorumluluğun manevi kazancına işaret edilmiştir.

*Kocadığında oğlu olsa altmışında yaşlı koca sevinir,
Kur'an okusa olan oğlan sevinir (s.189)*

Kur'an'da, “Oku!” emriyle başlayan Alak Suresi'nin “secde” ayetiyle tamamlanmasıyla insanın namazla mükellef olduğu gösterilmiştir. 9. soylamada geçen şu ifadeler, bu yükümlülüğün idrakinde olunduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

*Hakk kitabını okuyan imamlara ilgisiz bakan,
Namazsız niyazsız kişi gibi görülmez mi? (s.179).*

Hak kitabı okuyan imamlara ilgisiz bakmak, bu değerlerle bütünleşmiş olan namazın bir sorumluluk olarak yerine getirilmemesi veya değersizleştirilmesi durumunu doğurmaktadır. Bunun toplum tarafından kabul edilmesi söz konusu değildir. Sosyal bir varlık olarak insanların yaşadığı toplumun değerler sistemiyle uyumlu olması gerekmektedir. Aksi takdirde bu kişilerin, “namazsız niyazsız” söylemiyle de işaret edildiği üzere, ötekileştirilerek toplumun dışına itilmesi kaçınılmazdır.

Dede Korkut Kitabı'nda karşımıza çıkan hacet namazı, nafile ibadetlerden olup Allah'tan bir dileği olanın arı sudan abdest alıp kıldığı bir namazdır (Gökyay, 1973, CCLXXV). Bu ibadet, savaşlardan önce düşmana galip gelmek için kahramanların yerine getirdiği vazgeçilmez bir ritüel halini almıştır. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı uykudayken ansızın baskın yapan altı yüz kâfirin karşısına arı sudan abdest alıp iki rekât namaz kılmadan çıkmaz (Ergin, 1969, 151). Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda kudretli Oğuz beyleri, Bayburt Hisarı'nda kâfirlerle karşılaşmadan önce hep beraber ak alınlarını yere koyup iki rekât namaz kılarlar (Ergin, 1969, 92). Salur Kazan Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy'da yüz bin düşmanın karşısına çıkmadan önce “*Akarsudan abdest aldım, alınımı yere koyup namaz kıldım. Muhammed'i yaratan*

bir Cebbar'a bağlılığımı bildirip; 'Ya Muhammed! Ya Ali, Medet!' dedim” (s.200) sözleriyle savaştan önce bu ibadeti yerine getirdiğini ifade eder. Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasının en dikkat çeken özelliklerinden biri hacet namazından ayrı olarak ilk defa farz olan beş vakit namazdan söz edilmesidir.

*Her gelen beş vakit namaz hem olgunlaştırır,
Onu kılan Ali'ye hoş görünür, Muhammed'e ulaştırır* (s.198)

Günde beş vakit namaz kılmak Allah'a yönelmek üzere kalbini hazır etmektir. İnsan olgunluğa doğru sürekli ilerleyen bir varlık olarak en büyük terbiyeyi dinden almaktadır. İslam dini sosyal bir din olması sebebiyle bireyi toplumla iç içe bulunmaya teşvik eden ibadetleri ön görür. Din kardeşliği anlayışı içerisinde toplumsal kaynaşmanın en güçlü yaşandığı yerler ibadethanelerdir. Benzer duygu ve düşüncelerle, ortak bir amaç için bir araya gelmiş olan topluluk içerisinde, ferdi benliklerin duvarları yıkılarak, kolektif ruh hâkim duruma geçer. Duygu hassasiyeti zirveye ulaşır, heyecan derinleşir ve irade kuvvet kazanır (Karadoğu, 2008, 191). Dede Korkut Kitabı'nda geçen “ezan, cuma, hutbe, mescit” gibi kavramlar, bu ibadetin topluluk halinde yapılmasının da önemli görüldüğünden haber verir. Bu şekli ile namaz, Oğuzların birlik ve beraberlik şuru ile de bağdaşmaktadır.

Birlik ve beraberlik duygusuyla yapılması gereken hac ibadeti de nüshada önemli bir yere sahiptir. Her yıl Kâ'be ve Arafat'ta, tüm İslâm âleminin muktedir olanları birleşerek azim bir içtima vücuda getirmektedir (Ziya Gökalp, 1981, 58). İslam dininin buyruklarından olan hac vazifesi, ilk olarak mukaddimedede “*Tanrı evi Mekke güzel. O Mekke'ye sağ varsa esen gelse imanı bütün hacı güzel.*” (Ergin, 1969) ifadeleriyle karşımıza çıkmaktadır. Burada hac vazifesinin meşakkatli bir yolculuğa dayanması dolayısıyla sağ salim gidip gelmek dilenmiş ve imanı bütün hacılık yüceltilmiştir. Daha önce İslamiyet'in iki kutsal şehri Mekke ve Medine'nin anılması ve Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu Boy'da geçen Arafat ile orada kesilen kurbanın hatırlatılması, haccın ne demek olduğunun bilindiğini ortaya koymuştur (Gökyay, 1973, CCLXXVIII). Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında ise “*Allah evi görkemli, Kâbe'ye kimler varmaz*” (s.157) sözleriyle karşımıza çıkan bu vazifenin daha derinlikli bir yaklaşımla ele alındığı görülecektir. “*Vara gele yıpranmadı Ka'be yolu*”(s.180) ifadesi, hac ibadetinin yaygınlaşıp toplumun birçok üyesi tarafından yerine getirildiğini düşündürmektedir. Hac, Müslümanların yerine getirmekle yükümlü olduğu ibadetlerden en meşakkatli olanıdır. Bu zorluğun ancak samimiyetle aşılabileceği muhakkaktır. Bu ibadetin yaygınlaşması, dinî bir olgunlaşma yoluna girildiğini de sezdirmektedir. Hac ibadeti başlamadan önce sefer halinin zahmetiyle baş etme, ibadet esnasında ise nefis terbiyesi olarak adlandırılan zorluklara sabır gösterme, iradesine sahip çıkma gibi birtakım davranışların ifa edilmesi beklenir. Burada Kâbe'ye varmakla anlatılmak istenen yalnızca bir yolculuk hali değildir. Asıl niyetin haccın makbul ve muteber bir ibadet olarak yerine getirilmesi olduğu 16.

soylamada geçen şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

*Yılda bir kez hacılar gelse, düz yerde Mekke sevinir;
Hakk huzurunda haccı kabul olsa, giden hacı sevinir (s.189)*

2. soylamada geçen “Varsa gelse, azmasa azdırmasa, inancı bütün, niyeti düzgün, din yolunda hacı gerek.” (s.157) ifadelerine göre ise haccın Mekke’ye gidip dönmekle sona eren bir ibadet olarak algılanmadığı çok açıktır. Hac, davranışları yönlendirerek kişiliğin farklı boyutlarını eğitmeyi amaçlayan bir ibadettir. Toplumsal bütünlük ve dayanışma anlayışının dinî değerlere uygun olarak şekillendirilmesi de bunlardan biridir. Toplumsallaşma ihtiyacına olumlu bir şekilde cevap veren bu ibadet, Allah'ın emrettiği ahlâk ilkelerine uyma kabiliyeti kazandırarak değer ve davranışlar açısından kötü, asılsız ve yıkıcı olan şeylere karşı mücadele etme azmini de desteklemektedir (Kasapoğlu, 2008, 125). 2. Soylamada bahsi geçen bu ifadeler, hac ve haclığa dair beklentilerin toplum düzenini alakadar eden yönlerini ortaya koymaktadır.

İslam dininde sosyal nitelikleriyle öne çıkan ibadetlerden biri de Hak yolunda kurban kesmektir. Eski Türklerin de yerlerin ve göklerin hakiki sahibi tek bir Tanrıya inandıkları, ona taptıkları ve onun için kurban kestikleri bilinmektedir. Adak yahut Tanrıyla yakınlık kurmak için sürdürülen bu gelenek (Tanyu, 1980, 14,68) İslamiyetteki “kurban” ibadetinin benimsenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Dede Korkut Kitabı’nda kurban hadisesine ekseriyetle “*başım kurban olsun senin için*”, “*yolunda öldüğüm kurban olduğum*” (Ergin, 1969, 19,90) gibi kalıp sözlerde rastlanır. Bu sözler, bir ibadeti karşılamaktan ziyade anne, baba, oğul, eş ve yoldaşlar arasında bir fedakârlık ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurban hadisesine ilk olarak Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boy”da telmih yapılmıştır. Kâfir ordularının üzerlerine geldiği ölüm-kalım ortamında babasının geride durması ögüdüne Uruz’ un verdiği şu cevap dikkat çekicidir:

*A bey baba işitiyorum
Amma Arafat'ta erkek kuzu kurban için
Baba oğul kazanır ad için
Oğul da kılıç kuşanır baba gayreti için
Benim de başım kurban olsun senin için (Ergin, 1969, 102).*

Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında ise kurban hadisesinin nasıl ibadet halinin aldığı Hz. İsmail kıssasına yer verilerek açıklanmıştır. Bu olay, Kur’an’da Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail arasında geçen şu konuşmalar yoluyla nakledilmektedir: “*Yavrucuğum*” dedi, “*Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?*” Dedi ki: “*Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın.*” (Saffat/101 -102). Burada Uruz ve Hz. İsmail’in babalarına karşı gösterdikleri hürmet ve fedakârlıkları oldukça benzerdir. Hz. İbrahim ve İsmail’in ilahi buyruğa teslim olmaları üzerine oğlunun canına bedel olarak Hz. İbrahim’e iri bir kurbanlık verilmiştir. Kur’an’da bu olay ile Hz. İbrahim’in ve

İsmail'in apaçık bir imtihandan geçtikleri yazılıdır. Uruz ve babası Kazan da bir sınavdan geçerek birbirlerine kavuşmuşlardır. Yine Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu"nda birbirleriyle imtihan edilen baba-oğulun kavuştukları gün kurbanlar kesildiği anlatılmaktadır. Bu anlatının en başına dönüldüğünde çocuksuzluk yüzünden hor görülen Dirse Han'a karısının şu şekilde öğüt verdiği görülür: "...attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kes, İç Oğuzun Dış Oğuzun beylerini başına topla, aç görsen doyur, çıplak görsen donat, borçluyu borcundan kurtar, tepe gibi et yığıdır göl gibi kırmızı sağıdır, büyük ziyafet ver."(Ergin, 1969, 12). İslamiyet'te kurban tıpkı zekât ve sadaka gibi içtimaî bir yardım vasıtasıdır. Ancak fakir ve muhtaçların rencide olmamaları için kurban etinin bir kısmının onu kesen fert ve ailesi tarafından yenilmesi Kur'an'da uygun görülmüştür (Kurtkan, 1985, 231). Oğuzlarda bu hassasiyet "halkını doyurup donatma sorumluluğu ve sınıfsız toplum ruhu" ile halkı bir araya getiren toy geleneğinde kendini gösterir (Duymaz, 2005, 59). Dirse Han da bu niyete hizmet eden bir tören düzenlemesinin sonucunda toplumun hep birlikte ettiği dualardan nasibini almış ve bir evlat sahibi olmuştur. Sosyal maksada uyularak yapılan bu ibadet, Dede Korkut Kitabı'nda da hem ferdî hem de toplumsal hayatta manevî bir kazanç sebebi olarak görülmektedir.

Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasına alplık ideali hâkimdir. Güç, cesaret ve mertlikleri, avcılık ve savaş kabiliyetleri kısacası bütün hüner ve erdemleriyle nüshada baştan sona alpların özellikleri okunmaktadır. İslam dininin gazâ ve cihada verdiği önem Türklerin savaşçı ruhu ve cihan hâkimiyeti davalarına uygun gelmektedir. Zira bu cihadın sevap ve faziletlerini, şehadetin vaat ettiği ahiret mükâfatını az-çok kendi dinlerinde de bulmaları onları bu yeni dine çekmiştir (Turan, 1969, 151). Türkler, dünyanın idaresinin Tanrı tarafından kendilerine verildiğine dair inançlarının da İslamiyette karşılığını bulmuşlardır (Güngör, 1999, 68). Cesaret, şecaat, sadelik ve teşkilatçılık gibi kendi millî kabiliyetlerini İslam dininin getirdiği üstün manevi kıymetlerle pekiştirmişlerdir (Güngör, 1996, 141). Bunun neticesinde din ve devlet düsturu benimsenmiş ve fütuh Hristiyan dünyasında dönük bir şekilde sürdürülmüştür (Kafesoğlu, 1998, 365). İslami devirde, alp tipinin savaşçı ruhu ilahî kudret fikri ile uzlaşmasını bilmiş, alplar Tanrı'nın emirlerini yerine getiren bir kahraman, "gazi" olmuştur. Dede Korkut Kitabı'nda alp tipindeki bu manevî değişimin izlerini Emren hikâyesinde bulmak mümkündür (Kaplan, 2019, 62). Aynı şekilde Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası da alp tipinin İslami hassasiyetlerle yeniden şekillenmeye başladığının önemli işaretlerini taşımaktadır.

İslâm inancına göre mü'min, kâfir, müşrik, münafık, fasık gibi sosyal kategoriler teşekkül etmektedir (Sezen, 2015, 33). Dede Korkut Kitabı'nda yer alan "azgın dinli kâfir" "pis dinli kâfir", "din düşmanı" gibi adlandırmalar (Ergin, 1969, 19,29,30) İslam düşmanlığı yapan kâfir kategorisini temsil eder. Kâfirler bu şekilde ötekileştirilirken alp tipi de temsilcisi olduğu değerlerin zıddıyla yüceltilmiş olur. Oğuzlar için alplık, savaşçı bir kimliğe sahip olmanın yegâne yoludur. Bu sebeple çocuktan itibaren

bunun için eğitilmişlerdir. Kazan Bey Oğlu Uruz' un kâfirlerle ilk karşılaşmasında babasına ithafen sarf ettiği şu sözler Oğuzların bu idealini ortaya koymaktadır:

*Beri gel ağam Kazan Kalkıp da yerimden
Büyük cins atımı saklardım bugün için
Günü geldi
Ak meydanda koşturayım senin için
Alaca ejder sivri mızrağımı saklardım bugün için
Günü geldi
Kaba karın geniş göğüste oynatayım senin için
Kara çelik öz kılıcımı saklardım bugün için
Günü geldi
Pis dinli kâfir başımı kestireyim senin için (Ergin, 1969, 101)*

Her cemiyet kendi aile nizamı üzerine kuruludur ve aile içi münasebetler sosyal ve hukukî yönlerden cemiyetin türlü cephelerinde müşahede edilebilmektedir. Bu bakımdan Türk ailesi dikkate değer hususiyetlere sahiptir. Siyasî, sosyal, hukukî ve dinî alanlarda gerekeni yapmak ve düzeni korumakla görevli olan devletin "baba" telâkki edilmesinde Türk ailesinin prensiplerini görmek mümkündür (Kafesoğlu, 1998, 229). Uruz'un "babası" uğruna kâfirin karşısına çıkması da bu manada büyük önem kazanmaktadır.

Oğuzların alplık idealinin İslam dininin yücelttiği gaza anlayışıyla zenginleşmeye başlaması ilk soylamadaki şu ifadelerden açıkça anlaşılabilir:

*Kara çelik, sağlam kılıcı kimler almaz,
Din uğruna kara dinli kâfirlere kimler çalmaz (s.157)*

Mücerret kavram ve prensiplere dayalı sistem olarak dinin cemiyete tutunabilmesi müşahhas örnekler sayesinde mümkün olabilmektedir. İslamiyet'in dayandığı bu müşahhas vasitalardan ilki Hz. Muhammed'dir (Kurtkan, 1985, 175). İlk soylamada Hz. Muhammed'in dışının kırıldığı ve çok sayıda Müslümanın şehit edildiği Uhud Savaşı'na telmih yapılarak gazilik ve şehitlik özendirilmiştir. Aynı soylamada "Ali bindi Düldül'e, kuşandı Zülfikâr'ı, kâfirlere kılıç çaldı, benim dinim diye" sözleriyle Hz. Ali'nin bu konudaki cesareti topluma örnek gösterilmiştir (s.156). 2. soylamada da aynı şekilde Dede Korkut'un kültür coğrafyasına uygun olarak örnek şahsiyetler sıralanmıştır:

*Şah-ı Merdan Ali gibi asil er dahi gerek;
O Ali'nin oğulları, adı gökçek, arı dinli, din serveri,
Güzel yüzlü Muhammed'in torunları, Hatice ile
Fatma Ana'nın sevgileri, din aşkına şehit olan gaziler
İmam Hasan, İmam Hüseyin gibi şehit gerek. (s.157)*

Kâfirlerle mücadele noktasında en bariz ifadelerden biri 17. soylamada

geçmektedir. Bu soylamada Kâfir Ala Demir Han'dan gelen bir işaretin Kazan'a ad kazandıracak hünerlere kapı açtığı görülür. Dede Korkut Kitabı'nda kahramanlar gösterdikleri yararlılıktan ötürü ad almaktadır. Ad almayı hak ettirecek denli büyük bir yiğitlik olduğu herkesçe onaylanmalıdır (Gökyay, 1973, CCCLXXXVII).

*Adım Deli Dönmez iken
Ad kazanan Kazan idim;
Kâfir Ala Demir Han'dan gelmiş idi
O kâfirin sarı yayı
On altı teke boynuzundan kurulmuş idi;
İç Oğuz'un beyleri, Dış Oğuz'un beyleri
Katı yayı geremez idi... (s.191)*

Soylamanın devamında Kazan, kâfirden gelen sarı yayı ve yedi tutam elmas uçlu çelik şişi kara yere perçin ettiğinden bahseder. Kâfirin karşısında güç ve cesaretini ortaya koyan Kazan, böylece kâfirle yüzleştiğinde neler yapabileceğini de göstermiş olur. Kâfir Ala Han karşısında sergilediği hüner Kazan'a adıyla beraber padişahın vekilliğini ve kızı Burla Hatun'u da kazandırmıştır. Ad verme Türk epik ananesinde, özellikle de Dede Korkut Kitabı'nda yaygın motiflerden biridir. Bu kutsal merasim çetin, şerefli ve mesuliyetli bir meseledir (Bayat, 2019, 171). Dede Korkut Kitabı'nda toplum tarafından belirlenmiş olan sosyal, ahlaki ve mukaddes bazı şartların yerine getirilmesi alplığa geçişte çok önemlidir. Bu şartları yerine getirenler toplum tarafından kabul görek ad, san, servet ve statü ile ödüllendirilmişlerdir (Duymaz, 2004, 50). Nüshada Kazan'ın savaşıllığındaki hünerin Kâfir Ala Han'a karşısında ortaya çıkması İslamiyetle beraber kâfirlere karşı verilen mücadelelerin de toplum nezdinde kutsal bir mahiyet arz ettiğini göstermektedir.

Kazan'ın kâfirlerle başka bir mücadelesi ise “Salur Kazan'ın Ejderhayı Öldürdüğü Boy”da görülür. Bu boyda, üzerlerine yüz bin kâfirin geldiğini duyan Kazan, orduyu yönetme sorumluluğunu en iyi şekilde yerine getirerek kâfirleri mağlup eder. İslamiyet'te gaza kâfirlerin din hürriyetini ortadan kaldırmak üzere yapılan saldırı olarak değil Müslümanların hayat hakkını koruma ve müdafaa harbi olarak görülmüştür. Kur'an'da kısas gereği yapılması gereken mücadele “Size harp açanlarla Allah yolunda siz de savaşın.” (Bakara/190) ayetiyle emredilmiştir (Kurtkan, 1985, 179). Oğuzların kâfirler tarafından haince saldırıya uğradıkları zaman savaşa girişmeleri, Kur'an'ın emrettiği bu şekle de uygun düşmektedir.

Oğuzlarda, canı pahasına mücadele etmek “Ölürsem şehit, kalırsam gazi” inancıyla savaşmak esastır.

*Yaralanır, berelenir, kızıl kana bulanır,
Ya baş verir, ya baş alır, erin koçu, yiğit hası (s.180)*

Düşmanlarla savaşmak bir onur meselesi olarak görülmüş savaştan geri kalmak

söz konusu bile edilmemiştir. “*Er yiğit hasmıyla karşılaşa yüz çevirip geri dönmez.*”(s.197) ifadelerinden bu bakış açısını anlamak mümkündür. Dede Korkut’un da toplumun ortak ruhunu besleyen dualarıyla alplar için Allah’tan yardım dilediği görülmektedir. İslami devirde, Türk kültürüne giren en mühim fikirlerden biri, Allah’ın insan iradesini aşan sonsuz kudret fikridir. Bu bakımdan Dede Korkut Kitabı’nda, manevi kuvvetin imdadına sığınılması hem sosyolojik hem de psikolojik yönden dikkate değer bir mana taşımaktadır (Kaplan 2019, 62).

*Eğri çelik vurulunca kan şorlasa,
Sarı yaylar çekilince kabza ayrılca,
O zaman Dedem der; “Kadir Allah koç yiğide yardım etsin.”(s.199)*

Dualar, benlik duygusundan sıyrılıp birlik şuuruna varmak açısından önemli bir karakter taşır. Halkın isteğini Hakkın isteği olarak kabul etmiş bir ferдин bütün arzusu, ideali ve duası cemiyet içindir. Cemiyetin külli beyni olarak bu fert, bütün meşgalesini cemiyetin problemleriyle şekillendirmiş ve duasını daha yüksek ideallere dönüştürmüş olur (Kurtkan, 1985, 259). Dede Korkut Kitabı’nda, toplumsal faydaya işaret eden sözlerin duaların kabulünde önemli bir değer taşıması da ayrıca dikkate değer bir husustur. Salur Kazan’ın ejderhanın hamlesinden kurtulmak için münacat şeklindeki duası bunun en canlı örneğidir: *Allah Tanrı! Sana bir diyenin ağzını öpeyim, iki diyenin ağzını çarpayım, akar çaylar üstüne köprü kurayım, kalmışların elinden tutayım, fakirlerin sırtını örteyim. Demesinler son çağında Kazan’ı bir yılan yuttu. Ey Perverdigâr! Sen bana bir kurtuluş yolu göster.* (s.202)

*Koca Dedem yıllarca yaşayıp soy soylayıp
Soylu Oğuz beylerinin sıfatlarını anlatsa bitiremez.* (s.178)

Oğuzların saymakla tükenmeyecek vasıfları, alplık kavramında karşılığını bulmuştur. Alplığın iki temel göstergesi vardır. Bunlardan birisi ‘baş kesip kan dökmek’ tabiriyle ifade edilen güç ve cesaretin ispatlanması diğeri cömertlik yani açları doyurmak, yalınları giydirmek şeklinde sembolize edilen karakter özelliklerini yansıtmaktadır. Dede Korkut Kitabı’nda bu özellikler hüner ve erdem kavramlarıyla karşımıza çıkmaktadır (Duymaz, 2004, 40). 12. soylamada geçen “*Er yiğitte hüner ile erdem gerek*” (s. 183) ifadelerinden alplığın bu iki unsurla şekillendiğini anlamak mümkündür. Erdem kavramı insanın manevî olgunluğuna işaret eden faziletlerdir. Destan kahramanlarının fazilet telâkkilerine gelince bunların başlıcası cesur ve merhametli olmak, güçsüzleri korumak, yoksullara yardım etmektir. Alplar ağır başlı, merhametli, zayıfları koruyan ve övünmeyi sevmeyen insanlardır (Sümer, 1972, 417). Millî seciyelerinden doğan ve İslamiyet ile pekişen bu davranışlarıyla Oğuzların nasıl bir toplumsal yapıya sahip oldukları nüsha boyunca açıkça görülmektedir.

Sonuç

Dede Korkut Kitabı, Oğuzların engin hayat felsefelerini, inançlarını, yüksek insanî vasıflarını ve hayat tecrübelerini yansıtan eşsiz bir eserdir. Nüshada yer alan İslami unsurların din ve toplum ilişkisi bağlamında ele alındığı bu çalışmada, Allah ve peygamber inancı, Kur'an'ın ihtiva ettiği amelî ve ahlaki hükümler, namaz ve hac ibadetleri, cihat, gaza, şehitlik ve gazilik kavramları merkeze alınmıştır.

Bütün varlığın sırrı ve hikmeti, Tanrının iradesi ve bilgisi dâhilindedir. Yaratan, yaşatan, öldüren yüce varlık olarak kabul edilen tek Tanrı, bu anlamda İslam dinindeki Allah inancıyla uyum içindedir. Dede Korkut Kitabı'nda Allah adıyla beraber Tanrı adının da kullanılışı bu manada önem kazanır. Nüshada Allah'ı anma ve O'na bağlılığını ifade etme bütün inanç ve ibadetlerin özünü oluşturmaktadır. Bilhassa dua ve dileklerden anlaşılacağı üzere Oğuzlar, birinci derecede Allah'ı dost edinmiş ve O'nun dostluğuna sığınmışlardır. İnsanın başkalarıyla olan münasebetleri sonucu ortaya çıkan yalnızlık, kibir ve kendini bilmezlik, iftira, fitne ve namertlikten Allah'a sığınarak toplum düzenini bozacak kötü ahlak ve davranışlardan uzak durulmaya çalışılmıştır. Bu durum, kahramanlık mücadelelerinin yanı sıra ahlaki boyutta bir mücadelenin varlığından da haber vermektedir. Bununla birlikte emniyet, yardım, kuvvet ve iyilik gibi hususlarda önce Allah'tan, sonra Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den manevi yardım istendiği görülmektedir. Hz. Muhammed'i anmak ve onun örnek şahsiyetini kutsal kabul etmek nüshada öne çıkan hususlar arasındadır. Bu durumun değersizleştirilmesi karşısında toplumun nasıl bir kontrol müessesine dönüşeceği “dergâhtan kovulmak” söylemi ile ortaya koyulmuştur.

Nüshayı başlatan ilk ifadeler, Miraç olayına telmih ile Hz. Muhammed'e okumak üzere indirilen Kur'an bahsinden oluşmaktadır. Nüshada, Kur'an'ı bilmek, idrak etmek ve onun yol gösterdiği ölçüde yaşamak telkin edilmiştir. Soylamalarda doğruluk, dürüstlük, iffet, güvenilirlik, çalışkanlık ve yararlılık, sözünde durmak, kanaatkârlık, büyüklere hürmet etmek, öfkesine sabretmek, kibir ve bencillikten uzak durmak, sıla-ı rahimi gözetmek gibi öne çıkarılan birçok ahlaki davranış, Oğuzların İslamiyet öncesinde şekillenen ahlak düzeninin Kur'an'da emredilenlerle kesişen pek çok yönünü ortaya koymaktadır. Bunlar toplum hayatı açısından vazgeçilmez bir kıymete sahiptir. Ayrıca anne baba, evlat ve karı-koca ilişkilerine dair ele alınanlar, toplumun çekirdeğini oluşturan aile kurumunun da İslam dininin öngördüğü ilkelerle uyum içinde olduğunu göstermektedir.

Nüshada hacet namazından ayrı olarak beş vakit farz namazdan ilk defa söz edilmesi dikkat çekmektedir. Nüshadaki namaz bahsi, bir zorluk karşısında Allah'tan yardım dilemenin ötesinde, sorumlu olduğu ibadeti yerine getirmenin önemsendiği ve manevi olgunluğa erişmenin murat edildiği yorumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu ibadeti yerine getirmeyenler hakkında “namazsız niyazsız” söyleminin oluşması, din ve toplum ilişkisi bağlamında ayrıca önem kazanmaktadır. Birlik ve beraberlik

ruhıyla yapılması gereken hac ibadeti de Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında daha derinlikli bir şekilde ele alınmıştır. Hac ve hacılığa dair beklentiler, toplum düzenini alakadar eden yönleriyle de dikkat çekmektedir. İslamiyet'te tıpkı zekât ve sadaka gibi içtimaî bir yardım vasıtası olan kurban ibadeti de nüshanın en başında yer bulmuştur. Nüshada, İslamiyet öncesinden beri var olan kurban inancının İslam dini açısından nasıl ibadet halini aldığına yer verilmiş ve bu ibadetin ferdî ve toplumsal kazançlarına işaret edilmiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda, Türklerin savaşçı ruhu ve cihan hâkimiyeti idealiyle İslam dininin gazâ ve cihat anlayışının bütünleştiği görülmektedir. Bunun sonucu olarak “din serveri”, “din aşkına şehit olan gaziler” ve “kara dinli/pis dinli kâfir” gibi İslam dinine göre teşekkül eden sosyal kategoriler meydana gelmiştir. Bu bağlamda, nüshada kâfirlerle mücadelenin de alplığa geçişte toplum tarafından kabul gören değerler arasında önemli bir yer edindiği açıkça görülebilmektedir.

Türklerin İslam dinini kitleler halinde kabul etmeleri X. asırda gerçekleşmiştir. İslamiyetle yeniden şekillenen toplumsal yapının temelinde Türklerin eski inanç sistemleri, dini akideleri ve ahlak prensipleriyle İslam dini arasındaki yakınlığın önemli bir yeri vardır. Dede Korkut Kitabı'nın Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında yer alan İslami unsurların din ve toplum ilişkisi bağlamında ele alınması Türklük ve İslamiyetin birbirini tamamlayan pek çok özelliğini ve bunların toplum hayatına yansımalarını ortaya çıkarmıştır.

Kaynakça

- Azmun, Yusuf (2019). *Dede Korkut'un Üçüncü El Yazması*. İstanbul: Kutlu Yayınevi.
- Banarlı, Nihad Sami (2001). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi-I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bayat, Fuzuli (2019). *Oğuz Destan Dünyası. Oğuznâmelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Coşkun, Ali (2005). *Din, Toplum ve Kültür*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Çetin, İsmet (2018). *Kızılma*.3. Baskı. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Durkheim, Emile (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları.
- Duymaz, Ali (2004). Dede Korkut Kitabı'nda Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 46 (1998/1), 39-50.
- Duymaz, Ali (2005). "Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut'a Toy Geleneğinin Simgesel Anlamı ve Türk Paylaşım Modeli", *Karadeniz Araştırmaları*, 5, 37-60.
- Ekici, Metin (2019). *Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2019). "Dede Korkut Hikâyeleri". Nehir Destan Oğuzname (Oğuz Bitig) içinde.(639-644). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2019). "Dede Korkutun Yeni Nüshası Üzerine/ Konu-Bağlantılar-Yer-Zaman-Okuyuş." *Dil Araştırmaları*, S.24, Ankara: Avrasya Yazarlar Birliği Yayını.
- Ergin, Muharrem (1969). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Ergin, Muharrem (2002). *Orhun Abideleri*. 28.Baskı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gazâli (1980). *Kimyâ-yı Saâdet*. İstanbul: Çile Yayınevi.
- Gökalp, Ziya (1981). "İslâm İçtimaiyyatı: Dinin İçtimai Hizmetleri III-Müsbet Ayinler." Ziya Gökalp Makaleler-VIII. Hzl. Ferit Ragıp Tuncor.55-59.
- Gökyay, Orhan Şaik (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*.1. Baskı İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Günay, Umay (1998). "Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili", *Milli Folklor*, 5(37). 3-12.
- Günay, Ünver (2012). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.

- Güngör ,Erol (1996). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Güngör ,Erol (1997) *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Güngör ,Erol (1999). *Tarihte Türkler*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/Tefsir/>. Erişim:10 Ocak 2021.
- Kafesoğlu, İbrahim(1998). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kaplan, Mehmet (2019). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-3/Tip Tahlilleri*. İstanbul:Dergâh Yayınları.
- Karadoğu, Ali (2008). *Sosyo-Kültürel Açından Namaz İbadeti*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Kasapoğlu, Abdurrahman (2008). “*Kişilik Eğitimi Açısından Hac İbadeti*.” *Diyanet İlmî Dergi* 44/1. 94- 118.
- Kurtkan Bilgiseven, Amiran (1985). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özaşar, Mehmet Emin (2007). “*İmanın Toplumsal Boyutu*.” *İslam’a Giriş(Ana Konulara Yeni Yaklaşımları)* içinde. 127-141. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Sezen, Yümni (2015). *Kültür ve Din (Türk-İslam Örneği)*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Shahgoli, Nasser K.haze; YAGHOOBİ, Valiollah; AGHATABAİ, Shahrouz, BEHZAD, Sara (2019). “*Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım*.” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 147-379.
- Sümer, Faruk (1972). *Oğuzlar*.2. Baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tancii, Muhammed B. Tavit . " *Vahyin Çeşitleri ve Kur'an-ı Kerim*". e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi 4 / 1 (Nisan 2011). 387-391.
- Tanyu, Hikmet(1980). *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tatar, Burhanettin (2014). *Din, İlim ve Sanatta Hermenötik*. Ankara: İsam Yayınları.
- Turan, Osman (1969), *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.